

dobar i prilježan, a prema svojim starešinama učtiv. Naravi je dobre. Poroka nema, zdrav je i snažan.

Ovo nekoliko podataka jasno ukazuje da su okružni fizikusi u Srbiji bili ne samo medicinski školovani već i jako kulturni ljudi koji su poznavali po nekoliko jezika. Svi su bili dobri lekari, sem jednog. Voleli su svoj posao i rado se odazivali na poziv bolesnika.

Kao pioniri jedne službe dotle malo priznate u narodu i u uslovima gde je nadrilekarstvo bilo jako razvijeno, oni su uložili mnogo truda da se narod otrgne praznoverica i počne da prima i usvaja lekarske savete. Njihova borba nije bila nimalo laka, ali je zato njihova pobeda bila potpuna i ispunjena silnim zadovoljstvom.

Na kraju napominjemo da smo u radu ostavili, verni koloritu starine, često doslovce sve onako kako je bilo u izvoru, zato ćete sresti i nazive kao: Ugarska, Ungarija, Česarija, Boemija itd.

CONDUCT-SHEETS OF SOME DISTRICT DOCTORS IN SERBIA IN 1845

Dragoljub DIVLJANOVIĆ

The author describes on the basis of original historical records how district doctors were appraised in Serbia in the first half of the 19th century. Their appraisals are rather detailed, not only regarding their professional qualification, but regarding their work too, their behavior towards the patients, citizens and even their families and their interest in medicine.

Dr STEVAN MAČAJ — FIZIKUS OKRUGA KNJAŽEVAČKOG I CRNOREČKOG 1823 — 1889. GOD.

Milutin VELIMIROVIĆ

Godine 1854. prešao je iz Budimpešte u Srbiju dr Stevan Mačaj, magister hirurgije i akušerstva Medicinskog fakulteta u Budimpešti i promovisani doktor medicine Univerziteta u Erlangenu. Prešavši u Srbiju stavio se na raspoloženje Ministarstvu unutrašnjih poslova, u čijoj se nadležnosti nalazio civilni sanitet i bio je odmah postavljen za varoškog lekara u Šapcu.

U to vreme, pre više od jednog veka, većina lekara u Srbiji bili su stranci, uglavnom Sloveni, prosečni ili dobri stručnjaci, ali se dešavalo da dođe poneki i od veće vrednosti, koji bi se mogao istaći i u Evropi.

Jedan od takvih lekara bio je i dr. Stevan Mačaj, po narodnosti Mađar, izuzetna pojava i kao čovek i kao lekar.

Ne zna se tačno šta je nagnalo tog eminentnog i dobro situiranog lekara iz Budimpešte, mađarskog plemića, koji je mogao veoma ugodno živeti u Pešti, da posle devet godina lekarskog rada tamo, dođe u jednu balkansku vazalnu zemlju, gde će imati mnogo nepovoljnije uslove života nego u svojoj zemlji. I eto, taj odličan stručnjak — enciklopedista, u svojoj 31. godini prelazi u Srbiju, da u njoj provede 36 godina svoga života, od kojih 26 u zabačenim palankama, Knjaževcu i Zaječaru.

Ma kakvi bili razlozi dr Mačajevo odlaska iz Pešte (možda neko duboko razočarenje ili velika lična drama), njegov dolazak u Srbiju bio je značajan događaj.

U Šapcu je dr Mačaj proveo pet godina. Oženio se Srpkinjom Ankom i sa njom izrodio tri kćeri — Ljubicu, Kosaru i Darinku. Godine 1859. postavljen je za kontraktualnog fizikusa Knjaževačkog okruga, a kad je primio srpsko podanstvo, dobio je rang fizikusa II klase. Kao okružni fizikus, a docnije i upravnik bolnice, dr Mačaj je u Knjaževcu ostao 12 godina, a zatim je premešten za fizikusa Okruga crnorečkog sa sedištem u Zaječaru. Tamo je službovao do maja meseca 1886. godine, kad je, po molbi, penzionisan.

Iste godine prešao je u Beograd i tamo je 11. X 1889. godine, posle dužeg bolovanja umro. Sahranjen je, prema ranije izraženoj želji, po pravoslavnom obredu.

Tako se završio život jednog odličnog lekara, jedne jake individualnosti stranog porekla, neobičnog čoveka, koji se, prešavši u Srbiju, prilagodio novim prilikama i istinski zavoleo novu sredinu. Kroz ceo svoj život dr Mačaj je bio zaista veliki srpski patriota. Od 66 godina svoga života u Srbiji je proveo 36, a te godine su bile ispunjene neobičnom aktivnošću i na polju medicine, a i u drugim oblastima kulturno-društvenog života.

Ptrof. Sanojević, u svome članku, štampanom u Srp. arhivu 1956. godine, na završetku kaže: „Dr Mačaj je neznani junak u istoriji naše medicine i kul-

ture, jer su njegova ličnost i njegovo delo ostali nepoznati našoj javnosti“. I to je tačno.

Međutim, dr Mačaj je bio pravi enciklopedista, koji ima velike zasluge za našu nacionalnu kulturu. U toku svoga ne tako dugog života, služeći u zabačenim palankama, pratio je savremenu medicinu, ali se bavio i drugim naukama — istorijom, geografijom, geologijom, arheologijom, mineralogijom i numizmatikom. Pored toga, bavio se i književnošću.

Bio je redovan i počasni član mnogih kulturnih i naučnih društava — Srpskog lekarskog društva od njegovog osnivanja, Srpskog poljoprivrednog, Geološkog, Srpskog učenog društva, Crvenog krsta, Mađarskog društva za prirodne nauke u Budimpešti i drugih.

Bio je član kulturnih društava u mestima svog službovanja, a nekad i njihov osnivač. Sve kulturne akcije i patriotske manifestacije počinjale su njegovim predavanjima i rodoljubivim govorima, za koje su ga, kao najpogodnijeg, angažovali i meštani i činovništvo. Držao je razna predavanja u cilju opšteg zdravstvenog prosvetavanja, kako za građanstvo i intelektualce, tako i za seljake, i davao poučne savete poljoprivrednicima. Zato su teme njegovih predavanja, pored medicinskih, i takve: „O oranju“, „O kudelj“, „O filokseri“, „O hlebu“, „O zaštiti i množenju rečnih riba“ i dr.

Sarađivao je u mnogim časopisima i dnevnim listovima. Vodio prepisku i održavao lične prijateljske veze sa našim poznatim kulturnim i naučnim radnicima — Jovanom Žujovićem, Josifom Pančićem, Čedom Mijatovićem, Vladanom Đorđevićem i drugima.

Njegova biblioteka u Knjaževcu bila je jedna od najvećih u provinciji. Pored mnogih medicinskih knjiga imao ih je dosta i iz oblasti drugih nauka, a o geologiji je imao najveću literaturu u Srbiji. Knjige iz geologije su mu uzimali na poslu i profesori iz Beograda, jer su se one mogle naći u Srbiji samo kod njega, običnog lekara u zabačenoj palanci, sa oko 2.800 stanovnika, do koje je, prilikom seobe iz Šapca bilo potrebno 12 dana putovanja kolima sa stvarima.

Mačajeve gostoljubiva kuća bila je otvorena za svakog. Sve viđene ličnosti koje su dolazile iz Beograda u Knjaževac, kao i strani naučnici — putnici, svraćali su i odsedali kod njega.

Austrijski istoričar, novinar i putopisac, Filip Feliks Kanic, koji je u tri maha putovao kroz Srbiju u cilju naučnog istraživanja i objavio na nemačkom jeziku nekoliko knjiga o Srbiji, prolazeći kroz Timočku krajinu 1864. godine, zadržao se neko vreme u Knjaževcu i bio je na stanu kod dr Mačaja.

Govoreći o Knjaževcu, Kanic u svojim spisima kaže i ovo:

„U gradu se nalazi bolnica i službeni stan dr Mačaja, kod koga sam odseo, odazivajući se ranijem pozivu. Gospodin Mačaj me je primio izvanredno gostoljubivo, što je svojstveno ovoj plemenitoj naciji. Tu sam našao biblioteku, slike i ostale stvari koje čoveku daju duhovnog podstreka u životu“. Dalje, govoreći o bolnici, kaže: „U severoistočnom delu grada, nalazi se već ranije pomenuta lepo uređena okružna bolnica sa 24 kreveta. Ona je podignuta da bi se što je moguće više suzbilo među seoskim stanovništvom opasno širenje sifilisa, tog opasnog razornog zla, tužnog nasleđa ruske saradnje pod generalom Orurkom, za vreme oslobođilačkih ratova iz 1810—1812 godine. Bolnica kao i apoteka dr Mačaja, spadaju među najuređenije u zemlji. Lekar koji je naklonjen umetnosti poseduje i jednu znatnu zbirku antičkog novca“.

Za vreme svog boravka u Knjaževcu, Kanic je vršio razna istraživanja po bližoj i daljoj okolini. Prilikom tih istraživačkih izleta pratio ga je često i dr Mačaj,

koji je, kako kaže Kanic „i dalje ostao njegov prijatelj i svestrano pomago i pratio njegova istraživanja“.

U Knjaževcu je dr Mačaj sakupio veliku zbirku raznih minerala i fosila, okamenjenih školjki i korala. Ceo bivši Knjaževački okrug je geološki veoma interesantan i bogat kraj.

Pored toga, ceo kraj, kroz koji su za vreme vladavine Rimljana i Vizantije, prolazili važni putevi, bogat je ostacima istorijskih spomenika i ruševinama gradova, među kojima su najpoznatiji Svrlijg, Koželj, Ravna, Baranica i Gradište. Oko njih, a i na drugim mestima, nalazili su se stari novci, a i ostaci oruđa i posuda.

Kao pasionirani ljubitelj dr Mačaj je sakupio bogatu numizmatičku zbirku rimskog i starogrčkog novca.

U srpsko-turskom ratu 1876. god., kad su Turci upali u Zaječar, opljačkali su i stan dr Mačaja, pa su nastradale tad i njegove lepe zbirke. Docije ih je on, ono što je ostalo sačuvano, poklonio Geološkom društvu — zbirku minerala i fosila, a numizmatičku Narodnom muzeju u Beogradu i šabačkoj gimnaziji.

Za vreme službovanja u Knjaževcu potpuno je prokrstaro i proučio okrug i svestrano ga obradio. Taj rad, pod nazivom „Opis Knjaževačkog okruga“, u kome je verno i podrobno opisao svoj okrug, iznoseći, pored ostalog, zdravstvene i opšte prilike, narodne običaje i razne zablude i sujeverja od uticaja na zdravlje, kao i zaštitu od bolesti i njihovo lečenje, objavljen je u Glasniku Učenog društva 1866. godine, sveska XIX.

Radeći u bolnici i na dosta prostranom terenu, dr Mačaj je morao da se bori sa mnogim ukorenjenim štetnim navikama i zabludama. Bolnica, jedna među prvim izgrađenim u zemlji (počela je da se zida 1848, završena 1851. a proradila je posle dve godine) iako je bila dobro uređena, za prvih šest godina primila je svega 282 bolesnika. Po dolasku dr. Mačaja broj lečenih u bolnici se povećava i za šest sledećih godina lečeno je 638 bolesnika, ne samo od sifilisa, nego i od drugih bolesti. Za današnje prilike, i za onakvu bolnicu kakva je u to vreme bila knjaževačka, to je ipak bio mali broj, a nije to odgovaralo ni potrebama i stvarnom stanju. U to vreme bilo je tamo mnogo više bolesnika od sifilisa, ali svet nije ni onda, a ni docije, želeo da se leči u bolnici. Kako je u početku bolnica bila namenjena uglavnom lečenju bolesnika od sifilisa, ljudi su smatrali odlazak u nju, makar i od drugih bolesti, za nešto stidno.

Za vreme službovanja dr. Mačaja stanje je počelo lagano da se popravlja, jer je bolnica bila odlično uređena, i, kako kaže Kanic u svojim spisima, imala je najuređeniju apoteku u zemlji. Sigurno je apoteka dr Mačaja bila najbogatija i najsnabdevenija, jer se zna da je njegova žena svake godine dva puta putovala u Beč za nabavku lekova.

U knjiži „Put Licejaca“, izdatoj 1867. godine, licejci koji su 1863. godine imali naučno putovanje po Istočnoj Srbiji sa profesorom Pančićem, obišli su i Knjaževački okrug i tad su se sreli sa dr Mačajem.

Dr Mačaj je licejcima činio mnoge usluge i pratio ih je na putu, ukoliko mu je dozvoljavao službeni posao. Licejci su posetili bolnicu i njegov stan, razgledali tamo skupocenu numizmatičku zbirku i bogatu zbirku minerala. Sa velikim pohvalama govore licejci o dr Mačaju, koji je već u to vreme bio poznat kod nas po mnogim prevodima iz mađarske lepe književnosti, a baš tad spremao opis Knjaževačkog okruga.

Za vreme obilaska okruga na bačijama Ivanove livade, baš na samoj srpsko-bugarskoj granici, jedne večeri su prof. Pančić i dr Mačaj razgovarali o licejcima, među kojima je, kao jedan od sedmorice bio i Vladan Đorđević. Tom prilikom

je prof. Pančić govorio o nameri da Vladana pošalju na medicinu. Izgleda da sam licejac Vladan nije bio baš toliko zagrejan za tu kombinaciju, pa je dr Mačaj primio na sebe obavezu da o tome porazgovara sa Vladanom.

Sutradan je on doista na putu od Pandirala do Granade dugo razgovarao sa Vladanom i savetovao mu da studira medicinu. Vladan mu je odgovorio da se još nije rešio šta će studirati i da će to videti kad završi licej. Zapitao je dr Mačaja zašto mu savetuje da baš studira medicinu? Na to mu je dr Mačaj odgovorio — da će mu medicina osigurati materijalnu nezavisnost, a u isto vreme pružice mu priliku da ulazi u sirotinjske kolibe, u kuće bogataša, pa možda i u palatu vladara. „A vama, kao mladom romansijeru, biće vrlo korisno da upoznate život u svim društvenim slojevima“.

I stvarno, nije prošlo ni deset godina od tog doba, a Vladan je ulazio kao lekar u kuće beogradske sirotinje, bogatih ljudi, a bio je i lični lekar kneza Milana.

*

Za vreme službovanja dr Mačaja u Knjaževcu, žene se gotovo nisu lečile u bolnici, a još manje su dolazile da se tamo porađaju. Porodaj se obavljao kod kuće, uz pomoć neke narodne babice, a žene su se porađale stojeći. Da bi se porodaj lakše obavio vršila su se razna bajanja i neke manipulacije. Porodilji su davani svakojaki napici — voda i maslo nad kojima se bajalo, ili voda koja se sipala niz vrata, odozgo na dole. Ako bi se porodaj odužio, zvao se u pomoć i muž, kome bi se porodilja obesila o vrat, a muž bi je pri tom tresao.

Kod Vlaha je žena bajalica, pored ostalog bajanja, stalno ponavljala i želju — da porodaj traje toliko koliko i obljuba.

Pupčana vrpca se sekla britvom, srpom, oštrom sekirom, pa čak i udarcem drveta. Nekad je pupak seklo i dete seoske babice — kod Vlaha.

U Knjaževačkom okrugu nema vlaških sela, ali ih u Crnorečkom, gde je dr Mačaj proveo 14 godina, ima dosta. Dr Mačaj je pribeležio običaje i kod Srba i kod Vlaha, kao i njihove karakteristične psihičke i fizičke osobine i antropološke odlike.

Upoređujući način života i stanovanja, odelo i ishranu kod Srba i Vlaha, on zapaža izvesne prednosti čas kod jednih čas kod drugih. Stanbene prilike kod Vlaha bile su mnogo gore nego kod Srba. Kuća teskobna, skućenija, sa malo svetlosti; često su u istim prostorijama bili i stoka i ljudi.

Život u takvim kućama, gde su se porodice, nekad i vrlo velike, nalazile u istoj zajedničkoj prostoriji, pored štetnih uticaja u pogledu higijene, i širenja zaraznih bolesti, nepovoljno se odražava i na moral žitelja.

Nije bilo lako boriti se sa mnogim adetima, koji su kod naroda imali nepisanu zakonsku silu. Živom reči, savetima, predavanjima, a nesumnjivim uspehom savremenog lečenja u bolnici, dr Mačaj je lagano razbijao izvesne zablude, ali „adeti, jači od sela“ bio je nekad jači i od njega.

Njegovo protivljenje ljubljenju male dece od strane tuđih starijih ljudi, naročito žena, služenje jednom čašom i istom čuturicom za rakiju, pa i masovno pričestivanje za vreme zaraza, ne samo da nije nailazilo na razumevanje, nego je nekad smatrano za profesionalnu nastranost, pa i za jeres.

Za vreme bavljenja u Knjaževcu dr Mačaj je radio i na književnom polju, a temeljno je izučavao geologiju i preveo je jedan udžbenik, koji nije štampan.

Po prelasku u Zaječar nastavio je svoja geološka i etnološka istraživanja.

Rezultati tih radova dobili su mesta na 180 strana u „Opisu Crnorečkog okruga“, štampanom u Glasniku Učenog društva, 1891. god. knjiga 73. Studije o Rumunima i o Bugarima su ostale u rukopisu.

U Zaječaru je dr Mačaj doživeo dva srpsko-turska rata 1876—78. godine.

Prvi rat je počeo krajem juna meseca 1876. godine. Dr Mačaj je postavljen za komandira bolničarske čete, sa tri lekara, sa sedištem u Grljanu. Za mesec dana prošlo je kroz njegovo zavojište preko 1.000 ranjenika, koji su posle previjanja evakuisani u Zaječar, u poljsku bolnicu.

Uskoro je bio upućen u Zlot, u rezervnu vojnu bolnicu, gde mu je pridodata i valjevska poljska bolnica, sa tristra ranjenika i bolesnika, od kojih je bilo 75 bolesnika od dizenterije.

Za bolnicu je uzeta škola, dve velike krčme i opštinska zgrada, gde su na podovima zastrtim slamom bili smešteni ranjenici i bolesnici.

Ratne operacije se nastavljale, a situacija na frontu se pogoršavala. Turci su navaljivali sa velikim snagama, zauzeli su, opljačkali i potpuno spalili Knjaževac, a Zaječar je morao biti napušten. Zbog toga dr Mačaj dobija naređenje da raspusti sve lakše bolesnike i ranjenike i da sa bolnicom pređe u Brestovačku banju. Pošto je 27. VII u ponoć raspustio lakše ranjenike i bolesnike, otpočeo je evakuaciju teških, sa 24 kola, i završio je oko pet sati po podne sledećeg dana. Na putu za Brestovačku banju, od izbeglica, koji su u masi bežali iz Zaječara, doznao je da mu je tamo kuća opljačkana.

Sa tugom pominje u beleškama tu svoju nesreću — „dvadesetogodišnja tekovina, biblioteka, zbirke, nameštaj, apoteka, sve je propalo“. Ali mu opšta nesreća potiskuje lične brige. Treba evakuisati i spasti spremu bolnice, koja je ostala u Zlotu. Tu mu je od velike pomoći Laza Ilić. On na rizik odlazi sa kolima u Zlot i dovozi jedan deo stvari; pri drugom odlasku zatekli su ga u selu Čerkezi od kojih se, krijući se po džbunovima, jedva spasao.

Docnije, kad su se Turci povukli, dr Mačaj je bio i sam ponovo u Zlotu. Tad je imao prilike da vidi svu onu pustoš koju su Turci i Čerkezi počinili za vreme svoga bavljenja tamo — spaljene zgrade u kojima je bila bolnica, sasušenu krv pobijenih ljudi, među kojima su bili i pop, bolničar, kafedžija i drugi.

Početkom marta 1877. godine, za vreme zaključenog primirja, pošao je u Zaječar sa kneževskim komesarom Vladom Vujovićem, koji je bio određen da od Turaka primi varoš. Veoma živo opisuje tužne slike pustoši koje je video na putu. „U Planinici svuda zgarista, od lepe škole iz sagorelih zidova štrče samo odžaci. U Dubnici sve pogorelo. Sve pusto — nigde žive duše“.

U Zaječaru, koji je takođe bio popaljen (izgorelo je 160 kuća i oko 200 sporednih zgrada — ambara i drugo) i opljačkan, bilo je i sačuvanih kuća: u njima su stanovali turski oficiri.

Po odlasku Turaka, kad je počelo čišćenje i uređivanje varoši, dr Mačaj je (12. marta) obišao groblje i bio je poražen onim što je tamo video. Groblje je ličilo, kako kaže: „na mesto gde su hijene i šakali besneli“. Sve je bilo izriveno, grobovi raskopani, sanduci izvađeni i razvaljeni, a leševi opljačkani!

Groblja izginulih i pomrlih turskih vojnika nalazila su se na Kraljevici. Kad ih je dr Mačaj obišao i kad je video da su grobovi plitki i da se iz njih već širi kužni zadah, a još pod strašnim utiscima onih užasnih prizora koje je video na srpskom groblju, naredio je da se groblja zaspu zemljom i sravine, a da se na njima zaseje raž. Time turske grobove nije oskrnavio, a učinio je jedan važan akt higijesne zaštite.

Za vreme rata supruga dr Mačaja — Anka i tri kćeri, nalazile su se u Beogradu, kod rođaka, te su izbegli ratne strahote.

Posle rata dr Mačaj je, na istom položaju fizikusa, ostao u Zaječaru još blizu 10 godina. Radeći onako kao i ranije, počeo je lagano da ponovo kući kuću i da obnavlja svoje zbirke.

Aktivno je radio u mesnim kulturnim društvima, držao predavanja, i saradivao u stručnim i dnevnim beogradskim listovima po raznim temama.

Pored medicine, njegov „hobi“, kako bi se to danas reklo, i dalje su bile geologija i numizmatika.

Kao lekara — amatera balneologa naročito ga je interesovala Brestovačka banja. Jedan članak o njoj, „Iz Brestovačke banje“, štampan je u „Narodnom zdravlju“ 1881. godine, a drugi „Monografija Brestovačke banje“, bio je spreman i primljen za štampu u „Srpskom arhivu“.

Pored raznih manjih književnih radova — priča, značajan mu je prevod na mađarski, istorijskog romana „Đurađ Branković“ od Čede Mijatovića. Taj prevod trebalo je da se štampa u Budimpešti u izdanju književnog društva „Aurora“.

Dr Mačaj je po prirodi bio dobronameran čovek i optimista. Voleo je ljude i sav živi svet — i biljni i životinjski. Sa dirljivom toplinom opisuje život ptice malog carića u jednom radu koji je čitava zoološka studija. Ne samo da je tamo sve tačno prikazano, sa puno vernih zapažanja, nego je i život tog malog ptičjeg stvorenja iznet sa toliko simpatija, kao da se govori o nekom malom detetu.

Sve u životu zavisi od postupka prema živim stvorovima i od ponašanja prema njima. Zato dr Mačaj i smatra da je vaspitanje, početo od malena, veoma važno ne samo za budući odnos među ljudima, nego i za njihovo zdravlje.

Toj temi, „Upliv vaspitanja na zdravlje“, posvetio je čitavu studiju, u kojoj se naročito zadržao na pravilnom vaspitanju dece. Ta popularna studija, čitava pedagoška poema, izašla je u nastavcima u časopisu „Narodno zdravlje“ br. 36, 37, 38, i 39 — godine 1884.

Dr Mačaj je sigurno bio dobar i spreman lekar, i svestrano obrazovan čovek velike kulture, pravi enciklopedista. Da je mogao nastaviti sistematsko proučavanje geologije u nekom većem centru, sigurno bi mogao pretendovati na univerzitetsku katedru iz te nauke.

Bio je markantna ličnost i kao pojava — prijatnog izgleda i srdačnog, ljubaznog ponašanja. Savremenici ga opisuju kao čoveka koji je u kuće i društvo unosio vedrinu i dobro raspoloženje, a kao lekar ulivao poverenje i sigurnost.

Voleo je ljude i pravdu. Očigledne nepravde i prema drugima bolele su ga i na njih je bio gotov da smelo reaguje.

Dr Mačaj je i kao čovek i kao lekar bio veoma human i ubedeni pacifista. Na jednoj priredbi u Zaječaru, na Cveti 1881. godine, u korist Crvenog krsta, održao je takav pacifistički govor, čitavo predavanje, da bi to dostojno moglo odgovarati i nekoj sadašnjoj međunarodnoj konferenciji mira na najvišem nivou.

„Strašna je reč rat“, kaže on na jednom mestu. „Znamo koji su mu pratioci: popaljena sela i varoši, pustošenje, pokolj ljudstva, utamanjivanje plodova radosti i hudožestva.“

Kako bi rado prećutao obične pojave rata: kišu od suza i potoke ljudske krvi. Tamo čuješ jauk i lelek ucveljenih matera i sestara na grobovima prerano poginulih junaka u cvetu života, onde ugledaš očajnika na zgarištu svoje krvave tekovine, a pod njima užasan grob njihove drage porodice.

Iznoseći mnoge pasuse iz stare i nove istorije, podkrepljene neborivim činjenicama i poraznim dokumentima o gubicima u ljudskim životima i materijalnim bogatstvima, dr Mačaj na jednom mestu zaključuje: „Ideju čovečnosti, koja je u dušu svakog čoveka zasadena, treba negovati. Da bi se ova ideja probudila i očuvala treba u odsudnim okolnostima i trenucima dokazati delima da u našim dušama plamti čoveku najdostojniji, najuzvišeniji osećaj, a to je čovekoljublje.“

Pri radu na svom terenu, iako lekar idealista, on je i veliki realista, koji jasno vidi sve nedostatke i veliku zaostalost kod naroda. Svestan je da velika smrtnost dece, umiranje žena-porodilja i odojčadi, kao i razne stočne epidemije, sva ta zla, imaju direktne veze sa neprosvećenošću, nedostatkom higijene, nedostatkom školovanih babica, veterinara i dr.

Čestitajući položaj načelnika saniteta dr Vladanu Đorđeviću, on mu u jednom pismu iznosi svoju „skromu želju“ u čitavom programu, u kome ukazuje šta bi se sve, kao najhitnije, trebalo učiniti, radi zaštite zdravlja ljudi i stoke, da bi se izbegla nepotrebna umiranja dece i odraslih, a i pomori stoke.

Pre jednog veka Knjaževac i Zaječar, iako okružna mesta, bili su mali gradovi, na čijoj su periferiji zimi zavijali kurjaci. Bez saobraćajnih veza, bez biblioteke i kulturnih ustanova, te palanke, osvetljene petrolejskim lampama, tonule su za vreme mira u ležernost palanačkog blagostanja. Neosetno su, i za kratko vreme, bile u stanju da progutaju i jake individualnosti. A eto, dr Mačaja te palanke nisu progutale. Naprotiv, one su mu davale inspiracije, izvore i mogućnosti da stvara.

Kao veliki i istinski filantrop dr Mačaj ulazi u još dosta neprosvećenu sredinu, gde još u mnogom caruju razne štetne zablude. Dr Mačaj se stara da ih razbije svojim neumornim radom i beskrajnim strpljenjem. U Timočkom kraju gde su prilike, kao i stanovništvo, bile drugačije od onih u Africi, ali gde je još mnogo što šta predstavljalo nedirnutu oblast, dr Mačaj je bio daleki preteča onih misionara tipa docnijeg Švajcera.

Na istom terenu ostao je 26 godina, ne radi zarade, nego radi ukazivanja pomoći ljudima, radi naučnog ispitivanja kraja, o kome je ostavio naučna štampana i priznata dela.

Možda je zbog toga, a i s obzirom na vreme u kome je živeo, taj naš Švajcer dostojan preteča svoga afričkog kolege posle sto godina.

Dr Mačaj je bio učitelj i misionar, a sigurno čovek istraživačkog duha, romantičar, istoričar, književnik i prirodnjak. Njegov mnogostruki rad na tlu i u sredini koja je umela da ga prihvati, doveo je do sigurnog uspeha. Nije to bilo uvek tako lako, niti je išlo tako brzo, ali je nesumnjivo prodiralo napred.

Čitajući štampana dela i neštampane spise, dr Mačaja dočaravajući jednu daleku prošlost, osećamo i ličnost jednog velikog čoveka — lekara, koji radi i na nauci i za dobro ljudi uopšte, a i za dobro jednog brojno malog naroda kome je posvetio sav svoj život. Taj narod ga je voleo, a voleo je i on njega, iskreno, predano i bio je zadovoljan što se potpuno stopio sa njime.

Dr Stevan MAČAJ MEDICAL OFFICER OF THE KNJAŽEVAC AND CRNA REKA DISTRICTS (1823—1889)

Milutin VELIMIROVIĆ

Born in Hungary, Dr Stevan Mačaj, a man of considerable culture and erudition, passed from Budapest into Serbia in his 31st year, leaving behind him a well organized private practice.

Dr Mačaj stayed in the Principality of Serbia till the end of his life. During that time he served in provincial towns out-of-way, mostly in Knjaževac and Zaječar, as a medical officer of the Knjaževac and Crna Reka Districts (26 years).

Besides medicine Dr Mačaj pursued other sciences as well: history, geography, archeology, mineralogy, and especially geology. He also occupied himself with literature and numismatics.

He studied the conditions and life of the people in the Knjaževac and Crna Reka Districts and wrote comprehensive studies published by the Serbian Learned Society in the „Glasnik“, volume XIX and LXXIII.

Dr Mačaj was a member and sometimes a founder of all the learned societies in the towns where he worked, and besides this he was a member of the Serbian Medical Society, Serbian Learned Society, Serbian Agricultural Society, Serbian Geological Society and Hungarian Society of Natural Sciences in Budapest.

Dr Mačaj was engaged in writing and translating in the places where he lived and worked. He gave many popular lectures on medicine and other sciences.

He was very humane, a genuine philanthropist, who had to struggle with many deep-rooted prejudices and harmful habits, working all the time tirelessly and patiently.

Dr Mačaj devoted his whole life to the wellbeing of a small nation still at the low cultural level. He loved those people and contributed to raise their general and national culture. And those people loved him unreservedly and were sincerely very grateful to him.

SREDNJOVEKOVNO SLIKARSTVO U SRBIJI I MAKEDONIJI KAO IZVOR ZA PROUČAVANJE ISTORIJE ZDRAVSTVENE KULTURE

Dragoslav B. VASILJEVIĆ

Naša stara umetnost nikla je u sukobu političkih, religioznih i kulturnih uticaja, koji su se prostirali iz Rima i iz Carigrada. Vizantija, koja će preovladati u tom sukobu, nametnuće srpskoj srednjovekovnoj državi svoju kulturu i umetnost.

Vizantijska umetnost zasniva se na kasnoantičkom shvatanju po kome slikana predstava ne treba da podražava prirodu predmeta, već da odražava duh koji je taj predmet ovaplotio, pa je i suština predmeta u stvari duh koji je taj predmet stvorio, a njegova priroda je samo imitovanje duha. Ovakvo shvatanje crkva je usavršila do kanona, tako da u osnovi vizantijske umetnosti stoji religiozna ideja, a materijalni oblici služe samo da se ta ideja izrazi. Zato se verska istina stavljala iznad realne istine, dakle, spiritualno iznad realnog, što je uslovlilo da je religiozna umetnost zanemarivala imitovanje realnog. Zbog toga vizantijska umetnost dematerijalizuje oblik a nasuprot tome teži da, ako se tako može reći, materijalizuje duh. Slikar svesno odstupa od fizičkih svojstava oblika, što će reći od prirode, a radnji oduzima njenu realnu komponentu — prostor. Tako je u vizantijskom slikarstvu pozadina, koja radnji daje nužno realni okvir, neutralizovana. Time je radnja izvučena iz prostora na površinu, jer i ideja koju ta radnja predstavlja stoji izvan prostora i vremena. Na taj način gledalac obuhvata sve ličnosti tj. celu radnju podjednakom pažnjom, odnosno prima ideju koju slika nosi.

Ovakvo shvatanje prihvatila je i naša stara umetnost. Najraniji period, od kraja XII veka, vezuje se za dela carigradskih majstora, čiji je stil — reprezentativni i dvorski — došao do nas preko slikarstva Nereza (1164) kod Skoplja. Tokom XIII veka, dok je vizantijska umetnost proživljavala krizu u buri krstaških ratova, naša umetnost je u stalnom usponu. Odlika ovog perioda je monumentalnost forme i karaktera, koja sadržinu svodi na simboliku. Od druge polovine XIII veka u obnovljenoj Vizantiji dinastija Paleologa rasplamsava preporod umetnosti. Crkvena literatura, znatno povećana, traži mnogo više prostora nego ranije da bi bila ispričana i slikarski. Tako monumentalnost i simbolika ustupaju mesto naraciji, koja će dati novo obeležje umetnosti. To postaje stil. Od samog početka XIV veka ovaj stil potpuno osvaja i sve naše spomenike. Krajem tog veka, kada Turci lome Dušanovu državu, u maloj despotovini u Pomoravlju umetnost dostiže nove i više domete. Slikari Moravske škole pretaču monumentalnost XIII veka i narativnost XIV veka u novi stil, dekorativniji i senzibilniji. Posle propasti srpske države umetnost je još za dva stoleća preživela društvo u kome je nastala, ali to je bila sada samo tradicija koja je ponavljala stare uzore.

Našem starom slikarstvu kao izvoru za istoriju zdravstvene kulture, koliko je poznato, prvi je obratio pažnju Uroš Ružičić, interesujući se za likovne pred-